

землях слугувало, як і урядові органи, інтересам буржуазії і поміщиків. Якщо іноді це самоврядування і було більш демократичним, ніж урядові органи, то воно однаково захищало усталені порядки і всіма способами підтримувало інтереси заможних верств населення.

Надійшла до редколегії 10. 07. 99

М. Страхів, член-кореспондент
АПрН України,

І. Солодовнік, ад'юнкт УніВС МВС
України

З історії прийняття Кримінального кодексу Японії 1907 року

Кримінальний кодекс Японії 1907 р. не є пам'яткою права у звичайному розумінні цього поняття, оскільки він діє і сьогодні. Проте вже сам цей факт заслуговує на увагу і визначає актуальність питання. Тому для кращого розуміння суті кодексу 1907 р. дуже корисним буде історико-правовий аналіз його розробки і прийняття, чому і присвячено дану статтю.

Становлення буржуазної держави і права в Японії розпочалося з так званої Реставрації Мейдзі — утворення в 1868 р. імператорського уряду і проведення ним низки реформ. Суть їх полягала у перетворенні середньовічної феодальної Японії в сучасну капіталістичну державу. Діяльність по оновленню та реформуванню країни велась у соціально-економічній і державно-правовій сферах. Як підкреслюють дослідники Реставрації Мейдзі, «протягом 10 років японські лідери створили систему загальної освіти, сформували сучасну армію та військовий флот, створили систему адміністрації, як загальнодержавну так і місцеву»¹. Всі ці оновлення були досягнуті із допомогою лише двох іноземних позик. Японці не хотіли залежати від іноземних грошей і покривали свої витрати за рахунок раціонального оподаткування².

¹ *Huber Thomas*. The revolutionary origins of modern Japan. Stanford, 1981. P. 1.

² Див.: *Fewster Stuart, Gordon Tony*. Japan from shogun to superstate. N. Y., 1987. P. 8.

Одночасно з цими перетвореннями відбувалась розбудова нової буржуазної правової системи як обов'язкового і невід'ємного чинника державного реформування, що проводилося в Японії.

Система права, що існувала в Японії до Реставрації Мейдзі, являла собою різновид китайської середньовічної правової сім'ї. Праву Японії доби пізнього середньовіччя притаманні всі риси розвинутого феодального права. Тут і співіснування нормативно-правових актів центральної влади з місцевими феодальними розпорядженнями та нормами звичаєвого права, і становість судів, і широке застосування тортур у судовому процесі, і надзвичайно велика кількість злочинів, покаранням за які була смертна кара, і такі специфічні риси, як застосування кругової поруки, групової відповідальності, призначення різних покарань за один і той же злочин залежно від чиновного рангу злочинця. Безумовно, така правова система у другій половині XIX ст. не могла застосовуватися в країні, що прагнула увійти до складу провідних держав світу.

Першим юридичним кодексом уряду Мейдзі стали Новий кримінальний кодекс 1870 р. (Сінріцу Корьо) та його доповнення у виді Виправленого кримінального кодексу 1873 р. (Кайтей ріцурьо)¹. Обидва кодекси були ще цілком просякнуті духом старокитайського права і побудовані на кшталт китайських уложень династій Мін і Цін. Японські кримінальні кодекси 1870 р. і 1873 р. являли собою систематизоване зібрання законів колишнього феодального уряду, схилились до відновлення деяких положень давньої системи ріцурьо. Показово, що головним засобом розслідування злочинів кримінальні кодекси визнавали тортури, які були скасовані лише у 1873 р. Для побудови буржуазної держави в Японії дані кодекси були непридатні.

Тому, прагнучи побудувати правову систему, подібну до європейської, таку систему, яка була б прийнятною для Заходу, лідери Мейдзі докладали чимало зусиль до створення власних кодексів на кшталт кодексів європейських буржуазних країн.

Спочатку японський уряд звернувся до французької правової моделі. Вона, на відміну від англійського загального права, була особливо привабливою для японських реформаторів через те, що

¹ Див.: *Ishii Ryosuke. A history of political Institutions in Japan. Tokyo, 1980. P. 92.*

французьке право було кодифікованим, а судова система презентована корпусом фахових суддів¹.

Дослідник історії держави і права Японії Ішії Ріосукє підкреслював значення європейського впливу, який відбувався у 70–80 роках ХІХ ст., на право Японії. Старовинне японське право поступово поступалося місцем сучасним кодексам, особливо кримінальному кодексу, заснованому на французькій правовій теорії².

Французькі кодекси були терміново перекладені на японську мову, до Японії запрошувались відомі юристи. Вони повинні були брати безпосередню участь у розробці нових нормативно-правових актів і перш за все кодексів, а також займатися підготовкою японських національних кадрів фахових правників³. Так, французький правник Гюстав Буассонад де Фонтарабі, радник міністерства юстиції, був запрошений до Японії, де тривалий час викладав римське і французьке право в Школі правознавства, що була заснована при міністерстві юстиції Японії, а також брав провідну участь у розробці цивільного і кримінального законодавства⁴. Саме він наприкінці 1873 р. започаткував роботу над проектом кримінального кодексу, який повинен був об'єднати елементи японського феодального права з основними положеннями Кодексу Наполеона 1810 р. Проект був завершений у 1877 р., перевірений політиками і повинен був набрати чинності з початку 1882 р⁵.

Досить поширеною в англомовній історико-правовій науці є назва цього кодексу — Старий кримінальний кодекс 1880 р., адже вперше його було оприлюднено саме у 1880 р. Як і у переважній більшості нових правових актів епохи Мейдзі, мовою його видання була західноєвропейська — у даному разі французька.

Кримінальний кодекс Японії 1880 р. відображав загальні принципи Кримінального кодексу Франції 1810 р. У редакційному відношенні він успадкував Кримінальний кодекс Бельгії, який був поліпшеною редакцією французького. Що стосується окремих положень кодексу 1880 р., то тут упорядники використовували

¹ Див.: *Hane Mikiso*. Japan. A Historical Survey. N. Y., 1972. P. 279.

² Див.: *Ishii Ryosuke*. Вказ. праця. P. 91–92.

³ Див.: *Fewster Stuart, Gordon Tony*. Вказ. праця. P. 8.

⁴ Див.: *Зубольд А.* Епоха великих реформ в Японії. Спб, 1905. С. 59.

⁵ Див.: *Beasley W. G.* The Modern History of Japan. London. 1975. P. 138.

ли різні джерела, а саме: французьке, угорське, нідерландське і частково італійське кримінальне законодавство¹. Кримінальний кодекс Японії 1880 р. містив у собі 430 статей і складався з чотирьох книг: 1) загальна частина кодексу; 2) злочини і провини проти публічних благ; 3) злочини і провини проти особи та приватної власності; 4) порушення.

Загальна частина кодексу 1880 р. складалась із 115 статей. Саме в цій частині стверджувалось, що ніяка особа не може бути покараною інакше як в силу закону, оприлюдненого до вчинення злочину. Такий принцип був зовсім невідомим старому японському праву.

Кодекс 1880 р. скасував найбільш варварські покарання (спалювання, розпилювання злочинця і т. под.), детально визначив склад злочинів і покарання, які повинні були застосовуватись за кожен із них, а головне — значно обмежив можливості судового розсуду.

У деяких випадках кодекс відступав від положень Кримінального кодексу Франції 1810 р. і відтворював деякі традиційні принципи старого японського права.

Таким чином, система кримінального законодавства, яка склалася в Японії після прийняття Кримінального кодексу 1880 р., відзначалась поєднанням найновітніших на той час досягнень передової правничої думки з деякими рисами національної традиційної правової системи. Прийняття кодексу 1880 р. стало кульмінаційним моментом першого етапу правотворчого процесу, який розпочався в ході Реставрації Мейдзі і визначався переважним впливом Французької правничої школи.

Проте Кримінальний кодекс Японії 1880 р. так і не став вдаюю спробою створити новий нормативно-правовий акт. Відразу ж після оприлюднення він наштовхнувся на серйозну опозицію. Вичерпні визначення загальної частини кодексу, детальна класифікація складів злочинів, наявність значної кількості формальних постанов, які зв'язували і обмежували судовий розсуд, здавалися японській бюрократії надмірними і небезпечними. Вважалося, що у кодексі 1880 р. були зроблені надто значні поступки буржуазним правовим вимогам.

¹ Див.: Будзинский С. Японское уголовное уложение в сравнении с другими законодательствами и с проектом уложения о наказаниях. М., 1884. С. 15.

Уже в 1882 р. міністерству юстиції було запропоновано розпочати роботу над реформою Кримінального кодексу. В 1890, 1901, 1902 та 1907 рр. було складено проекти цього кодексу. І лише останній проект пройшов у парламенті Японії.

Одночасно змінюється правова орієнтація. Посилення впливу прогерманськи налаштованих елементів у суспільно-політичному житті Японії і прийняття Конституції 1889 р., що базувалася на положеннях Конституції Пруссії 1850 р., знайшли своє відображення і в тому, що у 90-х роках починається вплив саме пруського кримінального законодавства на японське право. «Класичний буржуазний кримінальний кодекс — Code penal — проголошується таким, що суперечить «японському духу», а розпливчасті формули прусько-німецького права проголошуються спорідненими японській правосвідомості»¹. За візирець тепер було обрано пруське кримінальне право, яке характеризувалося казуїстичністю і суворістю покарань і у якому правові вимоги буржуазії були істотно урізані.

Новий курс у правовому розвитку Японії знайшов свій прояв у затвердженні в 1890 р. нових положень про судоустрій і нового Кримінально-процесуального кодексу. Показово, що ці законодавчі акти були складені за участю пруського правника доктора Рудольфа. Вони закріплювали обмеження буржуазно-демократичних гарантій прав особи і надавали широкий простір свавіллю правлячої напівфеодальної верхівки.

З урахуванням германського та австрійського кримінального кодексів був розроблений і 25 квітня 1907 р. прийнятий новий Кримінальний кодекс Японії. Він набрав чинності з 1 жовтня 1908 р.

«Найважливішими відмінностями між чинним і скасованим кримінальним кодексами були наступні: чинний кодекс не сприйняв тричленний поділ на злочин, провину та порушення; він прагне до простоти редакції своїх постанов і до розширення меж вільного судового розсуду у визначенні міри покарання; він скасовує покарання, що стосуються честі, як, наприклад, позбавлення почесних громадянських прав і т. ін.»²

Кодекс 1907 р. містить у собі всього 264 статті. Головною його рисою є принцип найширшого судового розсуду при встановленні

¹ Пионтковский А. А. Современное зарубежное уголовное право. М., 1957. Т. 1. С. 17.

² Кинсаку Сайто. Уголовное право Японии // Современное зарубежное уголовное право. М., 1957. Т. 1. С. 294.

складу злочину і визначенні міри покарання. Як писав японський правник Оба, норми цього кодексу «надзвичайно прості, а кількість статей така невелика, як ніде у світі». Він підкреслював відсутність у кодексі точного визначення багатьох злочинів, значне розширення меж каральних санкцій, надання суду права посилювати установлені законом покарання за багато які з видів злочинів¹.

Кодекс 1907 р. поділяється на Загальну частину, яка складається з 13 розділів, і Особливу частину. Виділяються державні злочини, злочини проти порядку управління, злочини проти приватної власності, злочини проти особи. Японський кодекс передбачає такі основні види покарань: смертна кара, каторга довічна і строкова, тюремне ув'язнення, штраф вище 20 ієн (ст. 9)². Крім того, існують такі додаткові види покарань, що їх може призначити суд, як спеціальна конфіскація предметів, здобутих злочинним шляхом, або таких, що були зняттям злочину.

Кодекс 1907 р. надає величезні повноваження судовій практиці у сфері тлумачення окремих норм кримінального права. Це досягається, по-перше, відсутністю в Особливій частині чітких визначень окремих складів злочинів. Замість цього досить поширеними є так звані «каучукові» норми, тобто такі, що допускають широке тлумачення, або норми, яким взагалі не надається визначення. Разом з тим до кінця Другої світової війни в Японії застосовувався значний масив некодифікованого спеціального кримінального законодавства, здебільшого у сфері здійснення поліцейських і каральних функцій держави.

За загальним правилом кримінальна відповідальність настає лише у разі, коли особа мала намір вчинити передбачений в кодексі злочин, тобто коли з суб'єктивної сторони є умисний злочин. Але це правило не поширюється на випадки, коли в законі прямо закріплене інше положення, тобто відповідно до ст. 38 кодексу кримінальна відповідальність за необережність можлива лише у випадках, спеціально передбачених цим кодексом.

До державних злочинів кодекс перш за все відносить посягання проти імператора та членів імператорського дому (ст. ст. 73–76), а також злочини проти внутрішньої та зовнішньої безпеки держави, участь у заворушеннях. Кара на смерть загрожує за приготу-

¹ Цунзо Инако. Современное право Японии. М., 1981. С. 50.

² Див.: The criminal code of Japan. Trans. by Becker. J. E. de Yokohama, 1907.

вання до здійснення будь-яких дій, небезпечних для особи імператора, його найближчих родичів (ст. 73). Навіть образа таких осіб тягне за собою каторжні роботи строком до п'яти років.

Участь у бунті з метою повалення існуючого ладу або намагання насильницької зміни конституції Японії карається для керівника смертною карою, а для інших учасників злочину — довічною каторгою або тюремним ув'язненням на строк не менше трьох років. Разом з тим «повідомлення владі про учинення революційних дій або про виступ, що готується», звільняло донощика, пов'язаного з цими діями, від кримінальної відповідальності (ст. 80).

Смертною карою або каторжними роботами караються, як правило, злочини проти порядку управління: фальшивомонетництво, підроблення урядових документів або цінних паперів, службовий підлог і т. ін.

Японські чиновники несуть відповідальність у разі вчинення таких злочинів, як зловживання владою (ст. ст. 193, 195), хабарництво (ст. 197) та ін.

Суворим покаранням захищається приватна власність. Так, розбій карається тривалими каторжними роботами. До майнових злочинів належать шахрайство, викрадення майна, здирництво, розтрата і т. ін.

Щодо злочинів проти особи кодекс встановлює надзвичайно широкі межі покарань, які могли бути обрані суддею, надає значну свободу судовому розсуду. Наприклад, якщо кодекс 1880 р. налічував сім статей, присвячених умисному вбивству, то кодекс 1907 р. обмежується лише однією статтею: «Особа, що вбила людину, карається смертною карою або каторжними роботами довічно або на строк не менше трьох років» (ст. 199).

Кодекс 1907 р. сприйняв деякі положення традиційного японського права. До кодексу також була включена норма, згідно з якою «особа, яка вбила свою дружину або свого родича за прямою висхідною лінією», карається смертною карою або довічними каторжними роботами.

Окремо треба сказати про військові злочини. 9 квітня 1908 р. був прийнятий Військовий кримінальний кодекс Японії. Він складався із 104 статей (24 — Загальна частина і 80 — Особлива частина). Час прийняття та дії цього кодексу (до 1945 р.) обумовив його деякі негативні мілітаристичні риси. Так, дія цього кодексу поширювалася не лише на військових, а й на цивільних осіб, які вчинили певні злочини відносно військових, воєнних об'єктів, ухиляли-

ся від військової служби і т. ін., а також на цивільних, що перебувають у військах та виконують якісь обов'язки, на полонених під час війни. Для солдат та унтер-офіцерів цей кодекс передбачав досить жорстокі види покарань, дуже часто це була смертна кара.

Слід ще раз підкреслити особливість застосування кодексу 1907 р., який надає суддям широкі повноваження судового розсуду. Це давало можливість спрямовувати репресії проти трудящих мас і одночасно всіляко пом'якшувати покарання для представників правлячої верхівки. Сприяв цьому і уведений кодексом інститут відстрочки виконання вироку.

Надалі процес удосконалення та доробки кодексу 1907 р. не припинявся. Найбільш значними були реформи 20-х років, 1941 р. — спричинена Другою світовою війною, та 1947 р. — у зв'язку з прийняттям нової конституції. Таким чином, слід визнати, що попри деякі істотні недоліки Кримінальний кодекс Японії 1907 р., який на цей день є одним із найстаріших у світі, являє собою дуже вдалу спробу кодифікації. Цей кодекс був останнім нормативно-правовим актом вищого рівня серед таких, що були прийняті в Японії в епоху Мейдзі. «Процес створення цілком нової установи цивільного і кримінального законодавства просувався повільно та складно і це було зроблено лише після відмови від кодексів, що переважно базувались на французьких традиціях, і заміни їх такими, що базувались на німецьких моделях, остаточно були прийняті та набрали чинності у 1907 році»¹.

Кримінальний кодекс Японії 1907 р., прийняття якого відмічалось значною своєрідністю, виявився достатньо дієвим і життєздатним. Лише незначна кількість статей цього кодексу зазнала змін протягом ХХ ст. Недоліки Загальної частини кодексу були подолані шляхом судового тлумачення, а прогалини Особливої частини — через видання окремих законодавчих актів, які забороняли певні дії і встановлювали кримінальну відповідальність за їх учинення.

Характерним є те, що коли у 1972 р. міністерство юстиції Японії оприлюднило проект нового Кримінального кодексу, багато з провідних японських учених, фахівців у галузі кримінального права виступили проти цього проекту, і він був відхилений².

Надійшла до редколегії 12. 07. 99

¹ Див.: *Fewster Stuart, Gordon Tony*. Вказ. праця. Р. 13.

² Див.: *Цунзо Инако*. Вказ. праця. С. 246–247.